

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 947.7

Щербак В. О.

БРЕХУНЕНКО В. МОСКОВСЬКА ЕКСПАНСІЯ І ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА 1654 року.- К., 2005.- 368 с.

В останнє десятиліття значно поживалося дослідження проблематики Національно-визвольної війни в Україні середини XVII ст., особливо Переяславської ради 1654 р. та українсько-московських стосунків (праці В. Горобця, Ю. Мицика, С. Плохія, В. Степанкова, В. Смолія, Я. Федорука, Т. Чухліба). Останнім часом, крім суто наукових стимулів, до піднесення дослідницького інтересу в цій ділянці підштовхнула загроза реанімації в Україні процесу нав'язування суспільству (у тому числі й історіографії) антинаукової концепції Переяслава 1654 р. Відповіддю на подібні спроби політичних чинників став реалізований за участю провідних фахівців з України, Польщі, Канади проект видання збірника «Переяславська рада 1654 року: історіографія та дослідження» (К., 2003). Крім того, до 350-ї річниці Переяславської ради в Україні відбувся цілий ряд конференцій та круглих столів. Рецензована книга є своєрідним доповненням до цієї проблематики.

Якщо більшість дослідників студіює післяпереяславські реалії українсько-московських стосунків, то В. Брехуненко, навпаки, поставив за мету дослідити генезу московської концепції Переяславської ради 1654 р. на широкому тлі, з одного боку, експансіоністських стратегій Московії та східноєвропейських аналогів — з іншого. Попри неодноразові в історіографії звернення до проблематики московських підходів стосовно українського питання за доби Богдана Хмельницького, у запропонованому автором контексті проблема ґрунтовно ще не розглядалася. Як правило, справа обмежувалася дослідженням відносин Козацької держави з Московією вже в період Національно-визвольної війни. Раніші ж часи, навіть у найкращих текстах,

відігравали допоміжну роль і слугували лише джерелом для тез про тяглість експансіоністських устремлінь Московії щодо українських земель. Відтак застосований автором підхід виглядає вмотивованим і продуктивним. За належної його реалізації можна було б сподіватися на куди глибше прояснення механізмів опрацювання української політики Московії в 1648—1653 рр. й зародження московської концепції Переяслава 1654 р. В. А. Брехуненку вдалося досягти такого ефекту й суттєво розширити наші уявлення про означені процеси.

Перші два розділи, які мають вступний характер, цілком виправдано написані на основі аналізу напрацювань попередників у галузі дослідження окремих аспектів московського шляху до імперії та експансіоністських концепцій Великого князівства Литовського, Польщі й Туреччини. Автор зумів створити об'ємний цілісний образ завойовницьких та інтеграційних практик Московії, відтінити його співвідношення зі східноєвропейськими аналогами. Безсумнівною перевагою книги стало виокремлення в окрему проблему московських експансіоністських стратегій, спрямованих на козацтва Дону, Волги, Яїка й Терека. Це дало змогу показати специфіку підходів Московії до поглинення козацьких анклавів, уточнити реакцію козацьких спільнот на московські плани, а також ступінь реалізації останніх станом на середину XVII ст. Дослідження подібних закономірностей було дуже важливим з огляду на те, що в Україні під час Національно-визвольної війни Москвідовалося мати справу саме з козацтвом, а не з традиційною елітою.

Безсумнівним новаторством відзначається постановка проблеми про місце козацьких спі-

льнот Дону, Волги та Яїка в зовнішньополітичних концепціях Речі Посполитої, а особливо про цивілізаційний вимір цього питання. Логічним продовженням стало докладне з'ясування автором місця українських козаків у московських політичних концепціях XVI — першої половини XVII ст. та образу Московії у світогляді українського козацтва. На самодостатній джерельній базі аргументовано показано, що в цей період Москва не сприймала козаків як імовірних руйнівників територіальної цілісності Речі Посполитої, розглядала їх виключно в контексті реалізації своїх поточних зовнішньополітичних завдань. Так само козацька еліта не вважала зв'язки з московською стороною як рух у напрямі інтеграції в московський світ, а лише як приціл спершу для своїх хижацьких інтересів, а пізніше (з часів П. Сагайдачного) змагань з Варшавою за комплекс станових прерогатив. Промосковська риторика, яка лунала з козацького боку з 1620-х рр., не мала нічого спільного з реальними політичними орієнтаціями козацтва, спрямованими на реформування станового й політичного устрою Речі Посполитої на засадах допущення козаків до еліти та забезпечення «прав і свобод народу руського». З таких позицій обидві сторони починали відлік своїх стосунків за доби Б. Хмельницького.

При розгляді генези московської концепції Переяслава 1654 р. автор відійшов від усталеного шаблону. Запропоновані ним дослідницькі процедури виявили свою ефективність. Вони передбачали з'ясування проблеми крізь призму того, який образ подій в Україні формувався в головах московських еліт, як він співвідносився

з реаліями і які аспекти українського питання цікавили Посольський приказ упродовж 1648—1653 рр. Суттєво розширивши джерельну базу, автор докладно проаналізував особливості функціонування системи інформаційного забезпечення Московії стосовно шлейфу процесів, зав'язаних на українських подіях, детально розглянув московські заходи з українського питання. При цьому відфільтровано місце Москви в розрахунках Чигирин, переконливо показано, що саме гетьманська канцелярія була інтелектуальним підживлювачем для Московії, генеруючи щоразу нові й нові аргументи на користь легітимності виходу останньої із системи Полянівського миру. Цінними також є спостереження автора про циркулювання поняття «під високу царську руку» лише в московських документах, про обстоювані Чигирином політичні межі зближення з Москвою, про чітко простежуване вже 1648 р. мислення козацької верхівки категоріями догвірності українсько-московських стосунків. Добре аргументований і висновок про те, що Москва, як могла, опиралася формалізації відносин з Гетьманщиною і що головна причина полягала в комплексі ранньомодерних уявлень про «політичний народ».

На нашу думку, варто було б яскравіше відзначити конфесійний фактор у відносинах козаків з Московією, а також вплив на них участі козаків у воєнних кампаніях 1603—1611, 1618 та 1632—1634 рр. на боці Речі Посполитої.

Нова книга В. Брехуненка стане корисним путівником для вивчення українсько-російських відносин до середини XVII ст. та розуміння подій, які справили вирішальне значення в подальшій історії двох народів.

V. Shcherbak Rec. ad op.:

BREKHUNENKO V. *MOSCOVITE EXPANSION AND PEREYASLAV COUNCIL IN 1654*, Kyiv, 2005, 368 p.